

рактарызуецца арфаграфія, фанетыка, марфалогія беларускай мовы, прыводзяцца парадгмы скланення назоўнікаў, вылучаюцца словаўтваральныя тыпы і мадэлі, паводле якіх утвараюцца словы розных часцін мовы. Аўтар манаграфіі акцэнтуюе ўвагу на лексічным, стылістычным і тэрміналагічным аспектах граматыкі Антона Луцкевіча, параўноўвае лінгвістычную тэрміналогію граматыкі 1916 г. і адпаведных прац іншых аўтараў, найперш Б. Тарашкевіча. У сваім каментарыі Г. Бідэр не толькі параўноўвае моўныя з’явы нашаніўскага перыяду, але і супастаўляе многія беларускамоўныя рэаліі з адпаведнымі з’явамі ў сучасных суседніх славянскіх літаратурных мовах (рускай, украінскай і польскай), якія істотна паўплывалі на фарміраванне беларускіх нацыянальных тэрмінасістэм.

Другі том манаграфіі ўяўляе сабой гістарычны каментарый развіцця ранняй беларускай літаратурнай мовы, фарміравання мовазнаўчай тэрміналогіі, станаўлення граматыкаграфіі і лексікаграфіі. Аўтар характарызуе ролю мовазнаўчай дзейнасці П. Шпілеўскага, Я. Карскага, К. Каганца, Р. Абіхта, Б. Тарашкевіча, Я. Лёсіка і іншых даследчыкаў, супастаўляе погляды Каганца і Луцкевіча, Луцкевіча і Тарашкевіча. Асобныя раздзелы прысвечаны гісторыі беларускай лексікаграфіі, аналізуюцца слоўнікі і лексікаграфічныя працы

П. Шпілеўскага, І. Насовіча, Я. Ціхінскага, сямімоўны слоўнік і інш. Значная частка працы прысвечана аналізу моўнай палітыкі на беларускіх землях з канца XVIII ст. да 1939 г., у сувязі з гэтым асобна вылучаюцца перыяды 1795–1830, 1831–1863, 1863–1915, 1905–1917 гг.

Манаграфічная праца Г. Бідэра, прысвечаная граматыцы А. Луцкевіча, уражвае дэталізаваным аналізам граматычнага матэрыялу, грунтоўным разглядам усіх без выключэння яе палажэнняў. Беларускім навукоўцам-лінгвістам яна ўяўляецца ўзорам метадалогіі моўнага аналізу і, несумненна, знойдзе сваіх удзячных чытачоў, зацікаўленых даследчыкаў гісторыі беларускага пісьменства. З другога боку, аб’ёмнай працы Г. Бідэра бракуе дэталёвага рэзюмэ на беларускай мове, зусім даражымі былі б у выданні і фотакопіі асобных старонак рукапісу. У найбліжэйшай перспектыве ёсць неабходнасць перакласці гэту працу на беларускую мову, магчыма пры фінансавай падтрымцы рэспубліканскага Фонду фундаментальных даследаванняў.

А. А. Прыгодзіч,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт

М. Р. Прыгодзіч,

доктар філалагічных навук, прафесар

Трацяк З. Паэтыка амерыканскай і беларускай прозы пра Першую сусветную вайну (на прыкладзе твораў Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага). Наваполацк : Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, 2015. 200 с.

Tracciak Z. Poetics of American and Belarusian prose about the World War I (on the material of the works of Ernest Hemingway and Maksim Harecki). Navapolack : Polack State University, 2015. 200 p.

Асоба пісьменніка Максіма Гарэцкага апошнім часам прыцягвае шмат увагі. Яго творчая спадчына выклікае цікавасць і літаратуразнаўцаў, і мовазнаўцаў, і філосафаў. Грунтоўным падмуркам для вывучэння творчасці пісьменніка служаць матэрыялы Гарэцкіх чытанняў, якія ладзяцца штогод – сёлета было 25-е пасяджэнне. Аўтар рэцэнзуемай манаграфіі – дацэнт Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта Зоя Іванаўна Трацяк – сталы ўдзельнік гэтага навуковага форуму.

Як у свой час адзначыў І. В. Жук, літаратура памятае вырваныя з яе творы, загубленыя лёсы яе стваральнікаў і трымае вызначанае для іх месца і «выштукаваную “пад памер” матрыцу». Сёння можна сказаць, што М. Гарэцкі знайшоў сваё месца ў літаратуры, сваю матрыцу, чым значна ўзбагаціў літаратурны працэс і культурнае жыццё краіны. Адна з асноўных задач даследчыкаў яго творчасці – упісаць імя пісьменніка ў сусветны літаратурны кантэкст.

Манаграфія З. І. Трацяк – годны ўнёсак у рэалізацыю гэтай задачы. Уключэнне творчасці класіка беларускай літаратуры ў амерыканскі кантэкст – прэцэдэнтны для класічнага літаратуразнаўства падыход, прычым вельмі своечасовы. Як сцвярджае З. І. Трацяк, «відавочна, што ў творах амерыканскіх, англійскіх, беларускіх, нямецкіх, французскіх пісьменнікаў існуе шэраг тыпалагічных сыходжанняў. Вось некалькі паралеляў: нізка вершаў “Песні вайны” (1914) Я. Купалы і зборнік

“Вобразы вайны” (1919) Р. Олдынтана; асобныя вершы З. Бядулі, А. Гаруна, Я. Коласа, А. Смаленца і брытанскіх “акопных паэтаў” (Р. Брука, З. Сэсуна, І. Гарні, І. Розэнберга і інш.); кніга “На імперыялістычнай вайне” (1926) М. Гарэцкага, раман А. Барбюса “Агонь” (1916), дзённік “У сталёвых навальніцах” (1920) Э. Юнгера, творы Э. Хемінгуэя...» (с. 5).

Дадзеная манаграфія – працяг даследаванняў, ужо ўпісаных у гісторыю беларускай кампаратывістыкі і гарэцказнаўства, што пачыналіся Антонам Адамовічам, Алесем Адамовічам, Дзмітрыем Бугаёвым, Віктарам Каваленкам, Міхасём Мушыньскім, Васілём Жураўлёвым, Міхасём Тычынам, Евай Лявонавай, Тамарай Тарасавай, Таццянай Дасаевай, Тэрэзай Голуб, Марынай Казлоўскай і інш. Пры гэтым варта адзначыць, што для беларускай літаратуры кампаратывістыка – з’ява адносна маладая, і для таго, каб працаваць у гэтым напрамку, аднаго палёту фантазіі і смеласці мала – трэба грунтоўная філалагічная адукаванасць і культуралагічная дасведчанасць. Як трапіна заўважае Л. Сінькова, «кампаратывіст заўсёды мусіць вырашаць вядомую сакраментальную задачу: параўноўваць, асцерагаючыся прафанацыі – кан’юнктурнай нацяжкі, зусім выпадковых асацыятыўных ланцужкоў накішталт гіпертэкставых спасылак у інтэрнэце. Але ж вырашаецца названая задача проста: трэба ўсяго толькі як след ведаць і паслядоўна браць пад увагу той кантэкст, тую гісторыка-культурную глебу, дзе выбраныя для супастаўлення з’явы сфарміраваліся» (Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. 2016. № 2. С. 135).

Кампаратыўная пара *М. Гарэцкі – Э. Хемінгуэй* як аб’ект даследавання выбрана З. І. Трацяк аргументавана. Як тлумачыць аўтар, «асноўнымі крытэрыямі паслужылі прыналежнасць мастакоў слова да аднаго пакалення, якое атрымала падобныя негатыўныя ваенныя досвед і здолела па-мастацку яго асэнсаваць; прысутнасць у іх кнігах матыву “страчанасці”» (с. 6).

Аўтар аналізуе існуючую тыпалогію прыწყаў адлюстравання ваеннай рэчаіснасці ў заходне-еўрапейскіх, амерыканскай і беларускай літаратурах. Дэманструючы разнастайнасць такой прозы, З. І. Трацяк заўважае, што «на больш высокай ступені абагульнення бачна, што паміж кнігамі, паяднанымі ў розных класіфікацыях, існуюць больш глыбокія сувязі» (с. 17). Пры гэтым даследчыца прапануе сваю ўласную тыпалогію, у адпаведнасці з якой у творах еўрапейцаў (у тым ліку беларусаў) і амерыканцаў пра Першую сусветную вайну вылучаюцца новыя, малазаўважныя для шараговага чытача аспекты. На думку З. І. Трацяк, увагі патрабуюць прыныцы суаднесенасці аўтабіяграфічнага, дакументальнага і мастацкага; змена статусу апавядальніка і персанажа; храна-

топ, які характарызаваўся тэмпаральным разрывам; зварот праз адзінкавае да агульначалавечага, натуралістычна дэталізацыя; адлюстраванне крызісу старых аксіялагічных устаноў.

Аўтар старанна аналізуе гістарычны кантэкст пры разглядзе літаратурных твораў і акцэнтуюе ўвагу на сітуацыйнай матывацыі, якая падштурхоўвала людзей ісці на вайну. Так, з улікам таго, што ЗША не мелі прамога дачынення да Першай сусветнай вайны, гэта дзяржава захоўвала нейтралітэт да красавіка 1917 г., яе непасрэдным ўдзел у кампаніі працягваўся 18 месяцаў. Інтэлігенты разглядалі вайну праз прызму гераічнага патэнцыялу, тыповы амерыканец бачыў у службе за акіянам збавенне ад надакучлівых, руцінных праблем на радзіме, магчыма сьць пераламіць ідэю «калі твой бацька – мяснік, у цябе мусіць быць мясны рынак, калі ён гандляр абуткам, ты павінен вырабляць абутак». Таму, па сутнасці, салдаты, што траплялі на вайну, адчувалі сябе больш «выпадковымі сведкамі трагедыі», чым правамоцнымі яе ўдзельнікамі, адсюль і «атыповасць» твораў пра вайну ў амерыканскай літаратуры (у параўнанні з заходне-еўрапейскай).

На беларускіх землях сітуацыя была таксама спецыфічная. Пры разглядзе тэматычнай разнастайнасці беларускай прозы пра Першую сусветную вайну ўвага канцэнтруецца, па-першае, на тым, што на Беларусь першай трэці ХХ ст. абрынуўся вал падзей: вайна не была адзіным катаклізмам. Па-другое, франтавое і тылавое жыццё разглядалася мастакамі слова па абодва бакі нейтральнай паласы, і «калі З. Бядуля, М. Гарэцкі, К. Крапіва, М. Лынькоў, Я. Колас, К. Чорны ўвасобілі жыццё “вернападданах Расійскай імперыі”, то А. Гародня, Э. Самуйлёнак падавалі падзеі вачыма “ворага” – немца» (с. 52). Па-трэцяе, падзеі вайны не заўсёды былі асноўным аб’ектам адлюстравання. З улікам сацыяльна-палітычнай сітуацыі ў краіне пісьменнікі адлюстроўвалі (больш ці менш свядома) праблемы нацыянальнага станаўлення, беларускага адраджэння. На гэта таксама звяртае ўвагу даследчыца. У дачыненні да класічнага айчыннага твора адпаведнай тэматыкі «На імперыялістычнай вайне» М. Гарэцкага З. І. Трацяк піша: «Пісьменнік разглядаў навалу ў сувязі з беларускім этнасам, што спазнаў акупацыю, бежанства, галечу, нацыянальны ўціск, а напрыканцы вайны сутыкнуўся з балючай праблемай набыцця дзяржаўнасці» (с. 47).

Каштоўнай з’яўляецца і наступная знаходка З. І. Трацяк: вядома, што Э. Хемінгуэй пры распрацоўцы ваеннай тэматыкі арыентаваўся, поруч з іншымі крыніцамі, на прозу Л. Талстога. Якія ж крыніцы сталі пучыводнымі для М. Гарэцкага, пісьменніка, які стаяў ля вытокаў фарміравання беларускай літаратуры ХХ ст.? Вырасненне гэтага пытання – адна з задач даследчыцы, з якой яна справілася. Прааналізаваўшы працу класіка «Гісторыя беларускае літаратуры», яна прыйшла

да высновы аб тым, што «М. Гарэцкі бачыў традыцыі ўвасаблення падзей вайны ў казацкіх і жаўнерскіх песнях. Вытокі такіх традыцый змястоўна адлюстраваны ў “Слове аб палку Ігаравым”, летапісах-хроніках» (с. 47). Сваё меркаванне аўтар падмацоўвае словамі самога М. Гарэцкага: «...цікава было б прасачыць... як ...уплывае на літаратурную творчасць вайна, рэвалюцыя і ўсякая катастрофа...». Дадзены матэрыял важны не толькі для даследавання творчасці М. Гарэцкага, але і для вывучэння ваеннай тэматыкі ў літаратуры ўвогуле, бо паказвае складаны мастацкі сінтэз у прозе пра Першую сусветную вайну: гэта не просты тэматычны аповед па слядах рэальных падзей «ўслед за аўтарам-ветэранам», а спалучэнне традыцыі ваеннай прозы мінулых стагоддзяў з літаратурным словам пачатку ХХ ст.

Другая глава манаграфіі З. І. Трацяк «“Страчанае пакаленне” як аб’ект літаратуразнаўчага аналізу: перспектывы вывучэння» прыдасца маладым даследчыкам. У главе падрабязна вызначаецца розніца паміж творами страчанага пакалення і матывам страчанасці ў літаратуры.

Словазлучэнне «страчанае пакаленне», як сцвярджае даледчыца, – знаходка амерыканскай літаратуры: «Маецца на ўвазе фармальна неўпарадкаваная групоўка маладых мастакоў слова з ЗША, што процістаялі традыцыйным маральным каштоўнасцям, выступалі супраць стэрэатыпнага мыслення, бачылі сваю будучыню ў якасці экспатрыянтаў. Абавязковым было падарожжа ў Еўропу (перш за ўсё Парыж) напрыканцы 1910-х – 1920-я гг. Дадзеныя пісьменнікі не абсалютызавалі ваенны вопыт, бо ён – не выключны чыннік, што нараджаў пачуццё расчаравання. Значны здабытак “страчанага пакалення” – кнігі ўспамінаў (С. Біч, М. Каўлі, С. Путнэм, Г. Стайн, Э. Хемінгуэй і інш.), якія ўвасобілі і гісторыю, і маральна-этычныя нормы, якія вызначалі быццё амерыканцаў-экспатрыянтаў у Старым Свеце. У астатніх выпадках трэба весці размову пра матыў “страчанасці”, які паяднаў і амерыканскіх, і еўрапейскіх творцаў» (с. 83). Для беларускай літаратуры, безумоўна, характэрны матыў «страчанасці». Менавіта гэта ўласцівасць уводзіць творы беларускай літаратуры не толькі ў еўрапейскі, але і ў сусветны кантэкст. Мы можам колькі заўгодна казаць пра вартасць беларускай літаратуры, але жыццё патрабуе канкрэтных фактаў, і пажадана дакладна акрэсленых. Прысутнасць матыву страчанасці ў беларускай літаратуры – той неаспрэчны аргумент, якім можна карыстацца ў прафесійных дыскусіях.

Далей даледчыца засяроджваецца на вылучэнні сродкаў увасаблення падзей Першай сусветнай вайны ў прозе Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага і акрэслівае формы, у якіх праз адпаведную

ментальнасць асэнсоўваецца вопыт беларускага і амерыканскага народаў, набыты ў час глабальнага ваеннага канфлікту. Аўтар указвае на фігуру Л. Талстога як ідэйнага цэнтру, вакол якога фарміраваліся творчыя асобы і Э. Хемінгуэя, і М. Гарэцкага. Вельмі добра, што даледчыца акцэнтуюе ўвагу на катэгорыі «нацыянальнае» і яе месцы ў ваеннай прозе пісьменнікаў. Гэта катэгорыя актуальна не для кожнай літаратуры. Народы, якім не трэба было ў ХХ ст. вырашаць пытанне нацыянальнага самавызначэння, якія жылі, не задумваючыся пра магчымасць існавання такога роду барацьбы, безумоўна, акцэнтавалі ў літаратуры іншыя праблемы. Гісторыя беларускага самавызначэння – этапная з’ява для нашай літаратуры, скразная тэма амаль любога мастацкага твора, таму каштоўнай з’яўляецца выснова аб тым, што «Э. Хемінгуэй на момант стварэння першых ваенных твораў мала ўвагі зважаў на нацыянальныя праблемы і на радзіме, і ў Еўропе (выключэннем была павярхоўна закранутая праблематыка быцця карэнных жыхароў Паўночнай Амерыкі: апавяданні “Індзейскае паселішча”, “Дзесяць індзейцаў”). М. Гарэцкі звяртаўся да катэгорыі “нацыянальнае”, але яго мэтай было не ўсхваленне, а жаданне дапамагчы беларусам у самаідэнтыфікацыі» (с. 123). Канечне, можна падумаць, што гэта інфармацыя не настолькі значная, аднак для нас важная кожная дробязь, якая давала б падставы для аргументаванага ўвядзення асобы М. Гарэцкага ў сусветны літаратурны кантэкст. Гэты акцэнт на катэгорыі «нацыянальнае» прыводзіць даледчыцу да разважанняў над нацыянальнай спецыфікай увасаблення Першай сусветнай вайны ў раманах Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага. І тут ужо дэманструюцца высновы не толькі літаратуразнаўчага, але і гісторыка-культуралагічнага характару.

У сваёй манаграфіі З. І. Трацяк даказвае, што «Э. Хемінгуэй увасабляў вайну як прыгоду, цікавы спартыўны матч, фэст... Персанажы ў большасці выпадкаў добраахвотна накіроўваліся ў Стары Свет, каб здзейсніць подзвіг, пацвердзіць мужчынскую годнасць. Калі воляй лёсу баявыя дзеянні выходзілі з-пад кантролю, пагражалі канстытуцыйным правам пратаганістаў, – яны сыходзілі з поля бою. Карэнным адрозненнем твораў М. Гарэцкага было параўнанне вайны з крывавай, часам бессэнсоўнай працай, пазбаўленай флёру рамантикі, гераізму і самаахвярнасці» (с. 159).

Відавочна, што разыходжанні ў падачы ваенных падзей апавядальнікамі Э. Хемінгуэя і М. Гарэцкага вынікаюць з адрозненняў у нацыянальнай і дзяржаўнай прыналежнасці, што, у сваю чаргу, фарміравала розны жыццёвы вопыт, прыярытэт каштоўнасцей.

Манаграфія З. І. Трацяк – сур’ёзны ўнёсак у агульную справу гарэцказнаўства і кампараты-

вістыкі. Па-першае, уключыўшы ў адну сістэму двух літаратурных класікаў, даследчыца не схавала беларуса ў цень прадстаўніка Новага Свету, а аргументавана падкрэсліла тыя асаблівасці, якія робяць абодвух літаратараў выдатнымі, канкурэнтнымі прадстаўнікамі літаратуры пра Першую сусветную вайну. Па-другое, З. І. Трацяк прапанавала беларускаму літаратуразнаўству самы

прадстаўнічы на сёння сістэмны аналіз паэтыкі еўрапейскай і амерыканскай прозы. Нарэшце, у манаграфіі маем самы поўны агляд твораў, напісаных беларускімі мастакамі слова ў 1920 – 30-я гг. на адпаведную тэму.

В. М. Губская,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Дзятко Д. В., Міхайлаў П. А. Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі. Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. 496 с.: [32] с. іл.

Dzyatko D. V., Mihailau P. A. Linguists: studies of Belarusian linguistic history. Minsk : A. M. Yanushkevich, 2017. 496 p.: [32] p. il.

Ніводная навука не існуе без сваіх стваральнікаў, абмінаць увагай якіх – значыць свядома абмяжоўваць свой круггляд, без удзячнасці і павагі пакідаць жыццё і дзейнасць навукоўцаў. Кніга «Мовазнаўцы: нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі» складаецца з матэрыялаў, падрыхтаваных Д. В. Дзятко і П. А. Міхайлавым пра тых людзей, чыя навуковая дзейнасць была звязана з беларускай філалогіяй.

У кнігу ўвайшлі 47 нарысаў, прысвечаных жыццю і навуковай дзейнасці творчых асоб XIX–XX стст. Некаторыя згаданыя ў кнізе даследчыкі і да нашых дзён не спыняюць свае мовазнаўчыя пошукі. Уключаныя ў зборнік працы маюць розны памер: ад 3–4 старонак (напрыклад, нарысы пра Мікалая Байкова, Аляксея Шахматава, Антона Карзона, Анатоля Бардовіча, Мікалая Васілеўскага, Лілію Выгонную, Барыса Лапава, Леаніда Падгайскага, Клару Панюціч, Кіма Скурата, Алену Чабырук) да 40 старонак (пра Яўхіма Карскага, Міхаіла Булахава). Такі неаднолькавы памер артыкулаў і аб’ём інфармацыі пра розных вучоных аўтары часткова тлумачаць у прадмове да свайго выдання.

Прадуманая будова зместу нарысаў дае магчымасць чытачу ўбачыць панарамнае жыццё многіх вучоных: зазірнуць у дзяцінства, даведацца пра сям’ю, прасачыць шлях да навукі, адчуць цяжкасці творчых пошукаў і карпатлівай навуковай працы, паспачуваць з нагоды асабістых і сямейных праб-

лем, прайсціся горкімі шляхамі Грамадзянскай вайны і Вялікай Айчыннай вайны побач з тымі, на чыю долю выпалі такія выпрабаванні. У некаторых нарысах падаецца і даволі разгорнуты агляд навуковых прац даследчыкаў.

Нарысы кнігі аб’яднаны ў тры раздзелы. У першым з іх чытач знаёміцца з асобамі, навуковая дзейнасць якіх прыпадае на другую палову XIX – пачатак XX ст. Гэта Сяргей Буліч, Мікалай Дурнаво, Яўлалія Казановіч, Яўхім Карскі, Іван Насовіч, Мікалай Сакалоў, Аляксей Шахматаў. Некаторыя пералічаныя імёны добра знаёмыя нават філолагам-пачаткоўцам, іншыя, дзякуючы намаганням аўтараў гэтай кнігі, толькі зараз стануць вядомыя шырокай грамадскасці. Пэўнае непаразуменне выклікае ўключэнне сюды надзвычай разгорнутага (33 старонкі) нарыса пра Яўлалію Казановіч, прафесійная дзейнасць якой была звязана з Пушкінскім Домам, а навуковыя інтарэсы палягалі ў сферы рускай літаратуры і літаратурнай крытыкі.

У другім раздзеле мы даведваемся пра асоб, найбольш актыўны перыяд дзейнасці якіх супаў з няпростым часам станаўлення беларускай навукі ў 1920–30-я гг. Побач з матэрыяламі пра ўласна мовазнаўцаў (Мікалай Байкоў, Антон Карзон, Соф’я Рохкінд) тут размешчаны нарысы пра арганізатараў навукі, галіновых спецыялістаў, без удзелу якіх у працэсе стварэння і ўпарадкавання навуковай тэрміналогіі было б цяжка абысціся – географа Мікалая Азбукіна, матэматыкаў Ляонта Більдзюкевіча і Аляксандра Круталевіча (апошні меў дачыненне да ўнармавання таксама фізічнай, хімічнай, батанічнай тэрмінасістэм), фізіка Леаніда Леўшчанку. Сюды ж чамусьці ўключаны нарыс пра Алену Курыла (з залішнімі, на наш погляд, падрабязнасцямі асабістага жыцця), дачы-